

наш погляд, ймовірно, що крайня хронологічна межа – 958-959 рр. й є найбільш оптимальною для часу створення цих витягів, які вже після смерті Константина та у період самостійного правління Романа II були включені після 961 р., але, скоріш за все, близько до 963 р. до складу другої книги (Филипчук А.М. «ΑΡΧΩΝ ΡΩΣΙΑΣ» в Кн. II, 48 *De cerimoniis* // Древнейшие государства Восточной Европы. 2009. – М., 2009. (в друці). Хто ж був тим «архонтом Русі»? А. Назаренко, єдиний коментатор цього фрагменту у літературі, писав, що «формуляр, якого відобразився у адреснику, було відправлено до «архонта», а не «архонтисси Русі». На думку російського вченого, це послання було написано «ще до смерті Ігоря та переходу влади до його жінки княгині Ольги» (Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. – С.262-263). Однак ми не можемо погодитися із таким висновком. Попри те, що дата смерті Ігоря у ПВЛ є конструкцією літописця, все ж існують вагомі аргументи на користь того, що Ігор помер у молодому віці. Проте особа Святослава, сина Ігоря добре відома візантійським імператорам задовго до його літописного «возмужання». Так, Константин Багрянородний у *DAI* писав: « [Нехай буде відомо], що монокліси, які приходять із зовнішньої Русі у Константинополь являються одні з Немогарда, в якому сидів Сфендослав, син Інгора, архонта Русі, а інші із фортеці Мілініскі, із Теліуци, Чернігоги та із Вусеграда» (*DAI*. – Р.44.3-7). Е.Мельникова та В.Петрухін приходять у коментарях до висновку, що «Святослав, раніше сидів у Ногороді, тепер перебуває в іншому місці – у Києві» (*DAI*. – С. 312, ком.7-9.). Втім, це не впливає із джерела. Скоріше, навпаки. Святослав разом із Ольгою сидів у Києві, а пізніше самостійно у Новгороді. Також у протоколах прийому Ольги у Константинополі у 957 вміщених у 15 розділ *De cer.* особу Святослава представляли 10 «людей» (Featherstone M. *ΔΙ' ΕΝΔΕΙΞΙΝ: Display in Court Ceremonial (De Cerimoniis II, 15) // The Material and the Ideal: Essays in Mediaeval Art and Archaeology in Honour of Jean-Michel Spieser / Ed. A. Cutler, et A. Papanastasiou. – Leiden, 2008. – P.111-112).* Тому нічого не заважає нам вбачати у «архонти Русі», до якого звернулися візантійські імператори, саме Святослава. Важко визначити баланс влади між Святославом та Ольгою, оскільки існують справедливі сумніви у реальності їхнього співправління (Раев М. Об одной из моделей описания власти княгини Ольги в «Повести Временных Лет» // ВЕДС. XIX Чтения памяти В.Т.Пашуто. 16-18 апреля 2007 г. – М., 2007. – С. 206-210).

Summary

Alexander Fylypchuk
(Chernivtsy)

Rhōs in expedition of Byzantine Navy in 911-949 (studies of II. 44-45 *de cerimoniis*)

This article presents an investigation into the origins of Rus', the expedition of Hemerios and Constantine Gongilas, the documents about this expedition of *De cerimoniis*, sources, origins and purpose of documents, the language and vocabulary of the documents, resources, planning and logistic, some remarks of structure of the Rus'.

УДК: 94(477.75),,14":355.312

Анатолій Кузь
(Чернівці)

ГАРНИЗОННА СЛУЖБА В ГЕНУЕЗЬКИХ КОЛОНІЯХ КРИМУ (ПЕРША ПОЛОВИНА XV СТ.): ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА

У статті йде мова про економічне становище особового складу гарнізонів генуезьких фортець Кримського півострова в першій половині XV ст. Розглянуто основні питання грошових одиниць та валютних операцій у розрахунках з найманцями, купівельна спроможність та особливості наймання на гарнізонну службу, проведено порівняльний аналіз щодо господарського стану балістаріїв, соціїв, оргузіїв колоній та моряків генуезького флоту.

Ключові слова: генуезці, найманці, аспр, валюта, гарнізон, балістарії, соції, інфляція, мотивація, кошти, служба, ціни, статистика, соммо, кондотта, контракт.

Свого часу питання стосовно соціально-економічного становища різних верств населення у генуезьких колоніях Північного Причорномор'я знайшло широке висвітлення у радянській історіографії. У роботах Є.Зевакіна, Н.Пенчко¹, А.Чиперіса², А.Якобсона³, С.Секеринського⁴ та інших дослідників викривалася «експлуататорська» політика генуезької адміністрації щодо місцевого населення. Це ж стосувалося визначення умов служби гарнізонних військ у генуезьких колоніях. А. Чиперіс першим зробив спробу змалювати соціально-економічне становище моряків, соціїв та стипендіаріїв у генуезькій Кафі та інших факторіях⁵. Не виходячи за межі ідеологічних канонів, досліднику вдалося у певній мірі визначити соціальну суть гарнізонної служби, а власне економічна сторона залишилася поза увагою.

Незважаючи на це, недостатньо дослідженими залишилися питання щодо економічних механізмів фінансового забезпечення та матеріального становища солдатів та командирів у гарнізонах. Хронологічні рамки нашого дослідження обмежені періодом першої половини XV ст. Це зумовлено тим, що саме у цей часовий проміжок остаточно завершилося формування генуезької колоніальної системи. Статут Кафи 1449 р. у певній мірі підсумував зроблені перетворення у колоніальній організації.

Економічна сторона служби була запорукою вірності та надійності найманців. У різного роду документах містяться цінні дані про заробітну плату найманих воїнів на службі в генуезьких колоніях: соціїв, стипендіаріїв, моряків, оргузіїв, балістаріїв тощо. Тому спробуємо детальніше визначити основні складові грошового забезпечення.

Звичайний військовий гарнізон генуезької фортеці включав у себе піхотні підрозділи (соції та

балістарії), кінноту (оргузії); медичну службу (у ролі медика-хірурга інколи був циркульник)⁶; підрозділи правопорядку (*cavalerio* та *servientes*)⁷, що, як правило, під час загрози включалися до складу допоміжних сил; артилерію (на прикладі Чембало)⁸; музичну команду (сурмачі, барабанщики).

Особовий склад гарнізонів у першій половині XV ст. перебував на утриманні комуни Кафи. Місцеві консули у Солдайї, Чембало, Воспоро, Алустоні не проводили виплат солдатам та командирам. Основним регламентуючим документом цього періоду, безумовно, залишався Статут Кафи 1449 р., який в деталях регулював усі сфери життя колоній та навколишніх територій. У цьому законодавчому документі всі військові, що перебували на утриманні, називалися «*stipendiarii*»⁹. За свою службу вони щомісячно, щоквартально або щорічно отримували фіксовану суму у грошовому еквіваленті (*solario*)¹⁰. В Італії гарнізонні наймані війська часто називали «*provisionati*», оскільки вони перебували на забезпеченні, постачанні держави¹¹. У генуезьких правових актах ця термінологія вживається рідко. Зокрема, в тексті Статуту зустрічаємо «*provisionati*», проте у даному випадку йде мова про всіх службовців і військових, що перебували на утриманні¹².

Важливою складовою були власне гроші, тобто валюта, в якій розраховувалися за службу з воїнами. На території Італії, як і в самій Генуї існували різного роду валюти, що було зумовлено активною торгівельною діяльністю. Причорноморські колонії не були винятком в цьому відношенні. Ми не маємо достовірних даних про гроші, якими розраховувалася з солдатами генуезька адміністрація в XIV ст. Проте відомо, що в першій половині цього періоду найбільш поширеними були генуезькі

ліри. Це, в свою чергу, дозволяє припустити, що згадана грошова одиниця являлася основою для розрахунків з солдатами і торгівельних операцій (1 ліра=20 сольді=80 г срібла)¹³.

Про розрахунки з військами у XV ст. залишилися більш достовірні відомості. Згідно із Статутом 1449 р. основною ходовою одиницею був кафінський аспр (*aspro*, *asper*) – генуезько-татарська срібна монета, карбована в Кафі (вагою близько 1 г)¹⁴. У документах генуезького архіву ці монети називають ще «*asprî danga*». Як свідчать книги казначейства Кафи, з одного «*sommo*» у 1381 р. карбували 133 аспри; у 1386 р. – 145 аспрів; у 1411 р. – 190 аспрів; у 1420/21 рр. – 202 аспри; у 1422/23 рр. – 202/225 аспрів¹⁵; 1440 р. – 212 аспрів¹⁶. Згадане «*sommo*» походить від італійського «*soma*», тобто вага, тягар¹⁷. Термін позначав кількість срібла, його вагу (злитки, вагою 197-205 г). Срібні злитки перебували в обігу на рівні з монетними номіналами. Грошовий обіг не обходився і без мідних монет (*folleri*)¹⁸.

Спостерігалася певна інфляція (хоча вона не була такою значною, як у наші дні). Із занепадом чорноморської торгівлі аспр стає менш вартісним, втрачаючи частку срібла. Очевидно, беручи до уваги тенденцію щодо подальшого знецінення аспра порівняно з соммо, уже в Статуті 1449 р. юридично зафіксована виплата заробітної плати офіціалам та військовим генуезьких колоній у соммах Кафи, і тільки дрібні витрати й пожертвування приведені в розрахунок на аспри¹⁹. З другого боку це може говорити і про те, що в один час існували різні обмінні курси аспра щодо соммо²⁰.

Заробітна плата гарнізонних військ та їх командування чітко зафіксована в Статуті 1449 р.²¹:

Таблиця 1. Заробітна платня офіціалів та найманців Кафи

№	Посада	Заробітна плата за місяць, (аспри/соммо)	Заробітна плата за рік, (аспри/соммо)
1	Консул	8 417/42,7	101 000/500
2	Поліцейський пристав (кавалерій)	Різні доходи	Різні доходи
3	Під-пристав	150/ 0, 74	1800/9
4	Поліцейський служитель	50/0,25	600/3
5	Капітан оргузіїв	150/ 0, 74	1800/9
6	Оргузій	120/0,6	1440/7,2
7	Капітан Кайгадорських воріт	150/ 0, 74	1800/9
8	Ключник, його слуга	50/0,25	600/3
9	Військовий наглядач вежі св. Константина і один підпорядкований йому солдат (разом)	250/1,24	3000/14,9
10	Капітан воріт у передмісті	150/ 0, 74	1800/9
11	Вартовий у вежі Кріско	47,5/0,24	570/2,9
12	Капітан міста	Різні доходи	Різні доходи

Таблиця 2. Заробітна платня офіціалів та найманців Солдайї

№	Посада	Заробітна плата за місяць, (аспри/соммо)	Заробітна плата за рік, (аспри/соммо)
1	Консул	1677/8,3	20 124/100
2	Поліцейський пристав (кавалерій)	303/1,5	3636/18
3	Під-капітан	140/ 0,7	1680/8,4
4	Оргузій	120/0,6	1440/7,2
5	Соцій (балістарій)	100/ 0,5	1200/6
6	Під-комендант	300/1,5	3600/18
7	Солдат (соцій) в фортеці св. Іллі	200/ 1	2400/12
8	Вартовий біля воріт базарних	65/0,32	780/3,8
9	Вартовий (сторож) біля зовнішніх воріт в передмістях	75/0,37	900/4,4

Таблиця 3. Заробітна платня офіціалів та найманців Чембало

№	Посада	Заробітна плата за місяць, (аспри/соммо)	Заробітна плата за рік, (аспри/соммо)
1	Консул	1010/5 + додаткові доходи	13 020/60 + додаткові доходи
2	Поліцейський пристав (кавалерій)	150/ 0, 74	1800/9
3	Поліцейський служитель	45/0,22	540/2,6
4	Під-комендант	500/ 2,5	6 000/30
5	Оргузій	120/0,6	1440/7,2
6	Балістарій	150/ 0, 74	1800/9
7	Солдат (соцій) в фортеці св. Миколая	200/ 1	2400/12
8	Гармаш (обслуговував бомбарди)	100/0,5	1200/6

Найвищу посаду в ієрархії займав консул Кафи, тому він відповідно мав найбільшу заробітну плату – 500 соммо на рік²². І хоча в адміністративні функції консула входили в основному цивільні питання, за Статутом він був головнокомандувачем Газарії. Консулу підпорядковувалися всі сухопутні військові підрозділи, крім того при необхідності він мав право залучити для оборони міста і колоній корабельні команди з суден, що знаходилися в той час на причалах в затоках. За свій кошт консул повинен був утримувати обов'язково одного солдата (вершника), 6 слуг, щитоносця, кухаря, а також 6 коней²³. Коменданти (вони ж консули) фортець у Солдайї та Чембало відповідно отримували 100 та 60 соммо в рік²⁴. Проте в цю суму входила заробітна плата за обов'язки консула, коменданта та глави казначейства.

Посади підкомендантів оплачувалися по різному. У Солдайї нараховувалося 18 соммо в рік²⁵, у Чембало – 30 соммо²⁶. Така розбіжність, напевно, пояснювалася тим, що в Солдайській фортеці служили два під коменданти, і тому з метою економії їхня заробітна плата була знижена²⁷.

Особливе становище займав капітан Кафи – воєначальник гарнізону і ополчення²⁸. З комунального бюджету він не отримував заробітної плати, проте мав право на ряд привілеїв і зборів на свою користь. Рівень зарплати залежав від кількості порушень при проходженні служби солдатами, розкриття злочинів, пов'язаних із втечею рабів тощо²⁹. Крім того, капітан володів постійним доходом у вигляді грошового збору з крамниць та складів, що знаходилися за міськими стінами від будинку торговця Вікентія де Камалії до таверни Фоми. Значні доходи приносили і два трактири, які мав право утримувати офіцер цього рангу³⁰.

Заробітна плата офіцерів нижчого рівня в середньому не перевищувала 9 соммо в рік (150 аспри на місяць). До цієї категорії входили капітан оргузіїв, підкапітан арбалетників Солдайї (*socii viginti*), капітани воріт у передмістях та Кайгадорських³¹.

Високо оплачувалася служба солдатів у фортецях св. Іллі (Солдайя) та св. Миколая (Чембало)³². За своїм окладом їх можна прирівняти до офіцерів нижчого рівня. Кожен із цих соцій отримував за

Статутом 200 аспрів на місяць. Дещо менше отримували балістарії, близько 150 аспрів на місяць³³.

Доходи та заробітна плата рядового соція, стипендіарія чи оргузія була низькою і на прожиття їх часто не вистачало. Оргузії у колоніях отримували однакову платню – 120 аспрів на місяць³⁴. Проте вони за свій рахунок змушені були утримувати коней та військове спорядження. Рядові соції та стипендіарії взагалі могли розраховувати тільки на 100 аспрів на місяць (6 соммо в рік)³⁵.

Як бачимо, за рівнем заробітної плати нижчий командний склад мало відрізнявся від рядових воїнів і за своїм соціально-економічним становищем їх можна віднести до однієї групи. Відомо, що більша частина соціїв займалася дрібною торгівлею, проте визначити це у кожному окремому випадку неможливо³⁶. Їхня основна сфера діяльності полягала у несенні військової та адміністративної служби. У масаріях Кафи 1381-1423 рр. є відомості про торговельні операції за участю соціїв та стипендіаріїв³⁷.

Не до кінця зрозумілим залишається питання оплати та матеріальної мотивації військової служби козаків. У джерелах їхня заробітна плата не обумовлюється, хоча на службі в генуезьких колоніях Північного Причорномор'я козаки безумовно, перебували. Окремі фрагментарні дані містяться у Статуті 1449 р.: «Якщо буде захоплена яка-небудь здобич на суші козаками у вигляді речей, худоби та волів татарських...то вони мають повне на неї право...»³⁸. Козаки за свою службу могли взяти в окремих випадках як всю здобич, так і її частину. Решта віддавалася консулу і громаді³⁹.

Варто відзначити і те, що оплата військовим підрозділам в окремих випадках могла проводитися на договірних умовах, тобто за кондоттою (контракттом) з командиром загону чи всіма найманцями. Така форма наймання солдатів була досить поширеною в середньовічній Італії. У XV ст. в кондотті стояло тільки ім'я командира, і гроші отримував безпосередньо він. Кондотта або контракт, на думку Джованні де Леньяно, італійського юриста XIV ст., позначали здавання в найм послуг, де замовник (*locator*) наймає підрядника (*conductor*) за обумовлену плату на певний час і для виконання певного завдання. Фактично кондотта регулярно укладалася між державною владою і капітаном. У неї записували ім'я командира, чисельність загону, термін служби. Обов'язково вказувалася заробітна плата, частина якої видавалася раніше (авансом), принципи поділу викупів і здобичі, форми інспектування тощо⁴⁰.

Побутування такої форми наймання та оплати в генуезьких колоніях Північного Причорномор'я, на нашу думку, можливе щодо балістаріїв (арбалетників), що прибували кожного року з консулом⁴¹, та окремих командирів. Так, свого часу М.Мурзакевич, працюючи в архіві Банку св. Георгія (Генуя) знайшов там контракт одного з капі-

танів удачі (кондотьєрів) Якобо ді Капуа (*contratto d'Jacopo di Capua, capitano di ventura in Caffa*)⁴². Останній зобов'язувався виконувати обов'язки капітана Кафи у 1455 році. Водночас говорити про масове використання контракту у колоніях не доводиться. Законодавчі акти XV ст. обумовлюють фіксацію заробітної плати солдатів, що може свідчити про появу постійних гарнізонів – кадрових частин у генуезькій армії.

Рівень заробітної плати воїнів часто залежав від заможності тієї чи іншої колонії або міста, ступеня воєнної загрози. Після повернення у 1434 р. під генуезький протекторат Чембало гарнізон цього укріпленого пункту був значно підсилений. У зв'язку із постійною загрозою місцевому гарнізону з боку князівства Феодоро заробітна плата соціїв та стипендіаріїв Чембало у деякій мірі стала вищою на відміну від інших колоній. Цей факт чітко прослідковується у Статуті 1449 р.

Кошти на утримання гарнізонів виділялися із казни Кафи. Оплату для солдатів Кафи, Солдайї та Чембало проводили чиновники казначейства (*officium Monete*). При вступі на посаду вони давали присягу справно і вчасно виплачувати зарплатню солдатам, найманцям, оргузіям⁴³. Двічі на рік ці чиновники відправлялися у Солдайю та Чембало, де розраховувалися за службу із офіціалами та військовими підрозділами⁴⁴. Статут застерігав, що виплата повинна відбуватися у грошовому еквіваленті, а не у вигляді якої-небудь продукції (одяг, посуд, товари)⁴⁵. Вищий командний склад отримував платню у вигляді злитків (соммо), а сержантський та рядовий склад – у монетах (аспрах).

З жителів Кафи обирався Опікунський комітет (складався з 8 осіб), який відав арсеналом (*sabarbaria*), проводив нагляд за будівництвом і ремонтом оборонних споруд міста. Спеціальний комітет займався питаннями заготівлі продовольства і слідкував за постачанням городян і військових водою⁴⁶.

Цікаво, що гарнізонна служба в колоніях цінилася вище за службу у морському флоті. Моряки і соції на кораблях отримували від генуезької комуни грошову виплату в розмірі одного соліда. В одній із статей статуту Пери було сказано, що «моряки отримують від генуезької комуни один солід»⁴⁷. Числові дані заробітної плати екіпажів галер, що належали заможним купцям, говорять про те, що заробітна плата моряка чи солдата у дватри рази була нижчою за зарплату гарнізонних соціїв⁴⁸. Вони перебували у край важкому економічному становищі і часто втікали з кораблів⁴⁹.

Військова служба в колоніях, як правило, оплачувалася краще, ніж у метрополії⁵⁰. Перебування у постійному ворожому оточенні вимагало завжди бути у бойовій готовності. Оскільки місцеві військові підрозділи знаходилися у постійному ризику, то і заробітна плата їхня була на порядок вищою.

Командири вищого та середнього рангу, незважаючи на певні обмеження та штрафи, передбаче-

ні Статутом 1449 р., належали до заможних верств населення. Вони часто паралельно з адміністративною та військовою службою займалися ще й значною торгівлею. Становище соціїв та стипендіаріїв було набагато гіршим, їм у кращому випадку вистачало грошей тільки на харчування та одяг.

Спробуємо з'ясувати, що являла собою заробітна плата з точки зору її реальної вартості для моряків, соціїв та стипендіаріїв Кафи. На жаль, ми не володіємо статистичними даними про ціни на предмети першої необхідності в Криму та інших місцях Середземноморського басейну в XV ст. Але маємо скромні дані для Кафи, які дозволяють встановити ціни на деякі предмети першої необхідності.

У зв'язку із частими неврожаями у XV ст., а також фіскальною політикою Банку св. Георгія, в чорноморських колоніях значним коливанням піддавалися ціни на зерно і хліб. А.Чиперіс на основі

Статуту 1449 р. виводить вартість зерна у розмірі 50-55 аспрів за міру (16 кг)⁵¹. Можна піддати сумніву таку вартість зерна, тому що у Статуті, на який посилається дослідник, вказується інша одиниця ваги – модій⁵². Модій у різних регіонах мав неоднакову вагу: 160 кг (Трапезунд), 120 кг (Сіміссо), 281,5 кг (Кафа), трапезундський модій-псоміарій (13,3-14,6 кг)⁵³. Тому визначити ціну хліба важко. Проте відомо, що кілограм цукерок коштував 44 аспри⁵⁴, півень – 6 аспрів⁵⁵, літр вина – 0,64 аспра⁵⁶, віз дров – 40-60 аспрів (в залежності від пори року)⁵⁷, одна воскова свічка – 20 аспрів⁵⁸, хутро білки – 2,6 аспра, хутро куниці – 14,8 аспрів, соболине хутро – 60 аспрів, сукно оксамитове зелене – 14,5-16 аспрів за метр (див. Таблицю 4). Відповідно до цих розрахунків соції Солдайї міг купити в місяць за свою зарплату (100 аспрів) 156 л вина або 2 вози дров, 5 свічок або 2 кг цукерок.

Таблиця 4. Ціни на деякі товари і послуги в колоніях (XV ст.)⁵⁹

№ п/п	Послуги і товари	Рік	Одиниця	Ціна за одиницю
1.	Послуги візника	1449 р.	–	12 аспрів
2.	Віз дров	1449 р.	віз	40-60 аспрів
3.	Велика колода для ілюмінації	1449 р.	штука	80 аспрів
4.	Мотузка і нитки	1449 р.	штука	10 аспрів
5.	Дерев'яна бочка	1449 р.	штука	12,5 аспрів
6.	Свічка	1449 р.	штука	20 аспрів
7.	Свічка на Святий вечір	1449 р.	штука	24 аспри
8.	Кармазин	1449 р.	штука(26-29 м)	1200 аспрів
9.	Сукно оксамитове кармазинне	1420-1421 рр.	штука(26-29 м)	800 аспрів
10.	Сукно оксамитове зелене	1420-1421 рр.	штука(26-29 м)	420 аспрів
11.	Сукно оксамитове блакитне	1420-1421 рр.	штука(26-29 м)	400 аспрів
12.	Камка	1420-1421 рр.	штука(26-29 м)	230 аспрів
13.	Соболине хутро	1421 р.	штука	60 аспрів
14.	Хутро білки	1421 р.	штука	2,6 аспри
15.	Хутро куниці	1437 р.	штука	14,8 аспрів
16.	Бавовна	1410 р.	тюк (79 кг)	821,7 аспрів
17.	Червоне флорентійське сукно	1421 р.	штука	2,4 аспри (за 1 м)
18.	Півень	1449 р.	штука	6 аспрів
19.	Цукерки	1449 р.	лібра (317 г)	44,16 аспрів (за 1 кг)
20.	Вино	1441 р.	ботта (482 л)	310 аспрів
21.	Вино і мальвазія	1449 р.	мітрія (39,29 л)	50 аспрів (за 2 мітрії)
22.	Зерно (хліб)	1449 р.	модій (14,6 кг)	50 аспрів
23.	Перець	1446 р.	лібра (317 г)	24 аспри
24.	Кермес (прянощі)	1437 р.	лібра (317 г)	50 аспрів

На день солдат при своїй зарплаті міг потратити в середньому не більше 3-5 аспрів, більша частина яких йшла на хліб та вино. А якщо до цього раціону додати деяку кількість м'яса або риби, то виходить, що більша частина заробітної плати витрачалася на харчування. І все ж становище гарнізонного соція було кращим за повсякденне життя соція-моряка. Останній отримував на галерах безкоштовне харчування і лише 1 аспр в день заробітної плати⁶⁰. Денний раціон моряків, соціїв та стипендіаріїв, що служили на кораблях, складався з одних тільки сухарів⁶¹. Під тиском моряків судновласники були змушені крім сухарів, видавати їм час від часу сир, солону рибу і по невеликій склянці олії та оцету⁶².

Економічне становище воїнів гарнізонів залишалося відносно високим у порівнянні з іншими службовцями колоній. Так, згідно з Статутом 1449 р. писець грецької мови канцелярії консула Кафи отримував 120 аспрів на місяць⁶³. Цирульник, він водночас хірург, в Солдайї мав 180 аспрів на місяць⁶⁴. Тим не менш це були представники рідкісних «інтелігентних» професій. А заробітна плата простого поліцейського служителя чи сторожа не перевищувала 50 аспрів на місяць⁶⁵.

І все ж очевидно, що економічне становище балістаріїв і оргузіїв з часом погіршувалося. Проте це було наслідком скорочення доходів чорноморської торгівлі і падінням загальної рентабельності колоній.

¹ Зевакин Е.С, Пенчко Н.А. Из истории социальных отношений в генуэзских колониях в Северном Причерноморье в XV в. // Исторические записки. – 1940. – Вып. 7. – С. 3-24.

² Чиперис А. М. К истории Чембальского восстания // Ученые записки Туркменского государственного университета. – Ашхабад, 1961. – Вып. XIX. – С. 291-307; Социально-экономическое положение и движение моряков, социев и стипендиариев в генуэзских колониях Крыма в XIV – XV вв. // Ученые записки Кабардинского государственного педагогического института. – 1956. – Вып. 9. – С. 67-79.

³ Якобсон А. Л. Крым в средние века. – М.: Наука, 1973. – 174 с.

⁴ Секиринский С. А. Очерки истории Суружа IX–XV веков. – Симферополь: Знание, 1955. – 125 с.;

Секиринский С. А., Секиринский Д.С. Феодальные владения генуэзцев в Восточном Крыму во второй половине XV века // Северное Причерноморье и Поволжье во взаимоотношения Востока и Запада в XII–XVI вв. – Ростов-на-Дону, 1989. – С. 9-16.

⁵ Чиперис А. М. Социально-экономическое положение и движение моряков, социев и стипендиариев... – С. 68.

⁶ Устав для генуэзских колоний в Черном море / Пер. В. Юргевича // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – Одесса, 1863. – Т.V. – С. 786 (далі – Устав 1449 г.).

⁷ Там само. – С. 699.

⁸ Там само. – С. 788.

⁹ Юргевич В. Н. Примечания к уставу 1449 года // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т.V. – С.833.

¹⁰ Устав 1449 г. ... – С. 694, 700.

¹¹ Mallet M. Signori e Mercenari. La guerra nell'Italia del Rinascimento. – Bologna: Mulino, 1984. – P. 119.

¹² Устав 1449 г. ... – С. 687.

¹³ Bonds W. Some Industrial Prices Movements in Medieval Genoa (1155-1255) // Economy, Society and Government in Medieval Italy. Essays in Memory of Robert of Reynolds / Ed. D. Herlihy, R. Lopez, V. Slessarev. – Kent; Ohio, 1969. – P. 132-133.

¹⁴ Щодо грошового обігу в генуэзських колоніях див.: Ретовский О. Генуэзско-татарские монеты города Каффы // Известия Таврической ученой архивной комиссии (далі – ИТУАК). – Симферополь, 1897. – №27. – С. 49-104; Генуэзско-татарские монеты города Каффы (II) // ИТУАК. – Симферополь, 1899. – №29. – С. 1-52; Генуэзско-татарские монеты города Каффы (III) // ИТУАК. – Симферополь, 1902. – №32-33. – С. 1-17; Мурзакевич Н. Медные монеты города Кафы // ЗООИД. – Одесса, 1860. – Т.4. – С. 387-388; Юргевич В. О монетах генуэзских находимых в России // ЗООИД. – Одесса, 1872. – Т.8. – С. 147-160; Котляр М. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 77-78; Козубовский Г. Обращение гирейских и крымско-генуэзских монет на украинских землях Великого княжества Литовского // «О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических» (по материалам конференции в честь 210-летия со дня рождения Петра Ивановича Кеппена). – К., 2004. – С. 256 – 259.

¹⁵ Ретовский О. Генуэзско-татарские монеты города Кафы... – С. 55.

¹⁶ Карпов С. П. Регесты документов фонда Diversorum filze секретного архива Генуи, относящиеся к истории Причерноморья // Причерноморье в средние века. – СПб.: Алетейя, 1998. – Вып. 3. – С. 31.

¹⁷ Ретовский О. Генуэзско-татарские монеты города Кафы... – С. 55.

¹⁸ Мурзакевич Н. Медные монеты города Кафы... – С. 387-388.

¹⁹ Мыц В. Л. SOMMO в денежном обращении генуэзской Газарии (по материалам алуштинского клада 1990 г.) // Херсонесский сборник. – Севастополь: «КАЛАМО», 1999. – С.393.

²⁰ Карпов С. П. Документы по истории венецианской фактории Тана во второй половине XIV в. // Причерноморье в средние века. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – С.197.

²¹ Розрахунок зроблений за курсом 1420/21 pp. (1 соmmo=202 аспри).

²² Устав 1449 г. ... – С. 643.

²³ Там само. – С. 644.

²⁴ Там само. – С. 766, 783.

²⁵ Там само – С. 770, § 17.

²⁶ Там само. – С. 786.

²⁷ Там само. – С. 770.

²⁸ Там само. – С. 712, § 1.

²⁹ Там само. – С. 712, 713.

³⁰ Там само. – С. 712, 714.

³¹ Там само. – С. 699, 700, 701, 770.

³² Там само. – С. 770, 786.

³³ Там само. – С. 785.

³⁴ Там само. – С. 699.

³⁵ Там само. – С. 769-770.

³⁶ Карпов С. П. Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII – XV вв.: проблемы торговли. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – С. 263.

³⁷ Там само. – С. 269.

³⁸ Устав 1449 г. ... – С. 757, § 1.

³⁹ Там само. – С. 783, § 16; 789, § 19.

⁴⁰ Контамин Ф. Война в средние века / Пер. с фр. Ю. П. Малинина, А. Ю. Карачинского, М. Ю. Некрасова. – СПб.: Ювента, 2001. – С. 179.

⁴¹ Пономарев А.Л. Путеводитель по рукописи массарии Кафы 1374 г. // Причерноморье в средние века. – М.: Алетей, 2005. – Вып. 6. – С. 57.

⁴² Мурзакевич Н. Донесение, об осмотре Архива банка св. Георгия // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т.V. – С. 982-983.

⁴³ Устав 1449 г. ... – С. 667.

⁴⁴ Там само. – С. 669, § 5.

⁴⁵ Там само. – С. 668.

⁴⁶ Мыц В. Л. Укрепление Таврики X-XV вв. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 78.

⁴⁷ Чиперис А. М. Социально-экономическое положение и движение моряков, социев и стипендиариев... – С. 71.

⁴⁸ Marengo E., Manfroni C., Pessagno G. Il Banco di San Giorgio. – Genova, 1911. – P. 456.

⁴⁹ Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri durante la Signora dell'Ufficio di S. Giorgio (MCCCCLIII – MCCCCLXXV) / Ed. A. Vigna // Atti della Società Ligure di storia patria. – Genova, 1868. – Т. VI. – P. 330.

⁵⁰ Nicolle D. Italian militiaman 1260-1392. Weapons. Armour. Tactics. – Oxford: Osprey publishing, 1999. – P.28.

⁵¹ Чиперис А. М. Социально-экономическое положение и движение моряков, социев и стипендиариев... – С. 73.

⁵² Устав 1449 г. ... – С. 686.

⁵³ Карпов С. П. Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII-XV вв.: проблемы торговли... – С. 334.

⁵⁴ Устав 1449 г. ... – С. 708.

⁵⁵ Там само. – С. 710.

⁵⁶ Карпов С. П. Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII-XV вв.: проблемы торговли... – С. 127.

⁵⁷ Устав 1449 г. ... – С. 710.

⁵⁸ Там само. – С. 705-706.

⁵⁹ Цінові розрахунки зроблені за: Карпов С. П. Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII – XV вв.: проблемы торговли. – М.: Издательство МГУ, 1990. – С.114, 121-122, 127, 184; Карпов С. П. Регесты документов фонда Diversorum filze секретного архива Генуи, относящиеся к истории Причерноморья // Причерноморье в средние века. – СПб.: Алетей, 1998. – Вып. 3. – С. 10, 31; Устав для генуэзских колоний в Черном море / Пер. В. Юргевича // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т.V. – С. 686, 705-710; Чиперис А. М. Социально-экономическое положение и движение моряков, социев и стипендиариев в генуэзских колониях Крыма в XIV – XV вв. // Ученые записки Кабардинского государственного педагогического института. – 1956. – Вып. 9. – С. 73.

⁶⁰ Чиперис А. М. Социально-экономическое положение и движение моряков, социев и стипендиариев... – С. 74.

⁶¹ Там само. – С. 73.

⁶² Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri durante la Signora dell'Ufficio di S. Giorgio (MCCCCLIII – MCCCCLXXV)... – Т. VI. – P. 151.

⁶³ Устав 1449 г. ... – С. 695.

⁶⁴ Там само. – С. 772.

⁶⁵ Там само. – С. 699, 787.

Summary

Anatoliy Kuz'
(Chernivtsi)

Garrison service in the Genoa colonies of Crimea (first half of XV century): the economic component

The author in his article considers economic mechanisms of garrison service in the Genoa colonies of Crimea in first half XV centuries. The researcher turns special attention on the price policy, wages level, purchasing capacity of staff of garrisons of fortresses. The certain attention is given monetary calculations and units.

УДК 904:739.2(477.8)„09/12”

Альона Вамуш
(Чернівці)

СКРОНЕВІ ПРИКРАСИ ЖІНОЧОГО ГОЛОВНОГО УБОРУ ДАВНЬОРУСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКАРПАТТЯ

В епоху Середньовіччя традиційний костюм багатьох народів доповнювали металеві прикраси. В убранні давньоруської жінки прикраси становили необхідну приналежність. З писемних джерел відомо, що вони були ознакою багатства і знатності. У звичайних людей прикраси були найпростішими, литі, пластинчасті та з дроту. У заможних прошарків населення і знаті – тонкі і дорожчі, іншим словом, ювелірні. Давньоруські прикраси жіночого головного убору Прикарпаття за набором і текстурою знаходять певні аналогії серед матеріалів городищ та поселень з інших суміжних територій середньовічної Русі.

Ключові слова: прикраси, скроневі кільця, колти, кільця-змійовики, серезки-підвіски, серезки «київського типу».

У давньоруський час головний убір вважали найважливішою частиною костюма, особливо у багатих жінок. Проте, як він виглядав, як його носили, відомо досить мало. Головні убори в пам'ятках археології X-XIII ст. походять переважно з поховань і скарбів. Жодна категорія археологічних знахідок не має такої значної різниці у вартості, як ювелірні вироби. Серед основної маси давньоруського населення побутували мідні, бронзові, срібні та зрідка олов'яні й свинцеві прикраси. Основні компоненти комплексу прикрас, що був невіддільною частиною народного жіночого костюма XIX – початку XX ст., формувались в основних рисах в давньоруський період. Саме відомості